

медичного інституту та реорганізованого університету, їх вважали не «арештованими, а ізольованими». На той час така оцінка відповідала основним завданням ленінської чистки антирадянської інтелігенції, а після смерті вождя його справу продовжували спадкоємці, однак репресували «серйозно» і «надовго», особливо після згорання непу.

Таким чином, образний вислів «філософський пароплав» стосувався реальних політичних переслідувань української інтелігенції, яка з ідеологічних, цивілізаційно-світоглядних та соціально-професійних позицій не сприйняла радянської влади, тому була депортована за кордон або залишена під наглядом ГПУ. Поталанило тим, хто покинув СРСР, уникнувши репресій та страти у 30-х рр.

Література

1. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б), ВКП(б), ВЧК-ОГПУ_ НКВД о культурной политике. 1917-1953 гг. /Под ред. акад. А.Н.Яковлева; сост. А.Артизов, О.Наумов. – М.: МФД: Материк,2002. – 872с.
2. Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК-ГПУ. 1921-1923 / Вступ. ст., сост. В.Г.Макарова, В.С.Христофорова; комент. В.Г.Макарова. – М.: Русский путь,2005. – С. 135
3. Там само. – С. 87
4. Там само. – С. 78
5. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941) / В.Марочко, Г.Хілліг. – К., 2003. – С.91.
6. НЭП: экономические, политические и социальные аспекты / Ред. кол.: А.С.Сенявский (отв. ред) и др. – М.:РОССПЭН,2006. – 544 с.

УДК 94(477.74)«1920»

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОР ПРОТИ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (КВІТЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1920 Р.)

Олександр Шишко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології, філософії і права
Одеської національної академії харчових технологій*

У статті на основі архівних джерел та періодичних видань розглядається процес здійснення політичного терору каральними органами більшовицької влади щодо активних та потенційних учасників українського національно-визвольного руху у 1920 р. в Одеській губернії.

Ключові слова: *Одеська губернська надзвичайна комісія, політичний терор, «петлюрівщина», архівно-слідчі справи.*

The article, based on archival sources and periodicals, examines political terror perpetrated by the punitive authorities of Bolshevik regime, against the participants of the Ukrainian national liberation movement, in 1920 in the Odessa province.

Keywords: *Odessa Provincial Emergency Commission, political terror, «Petliurivshchyna», archival and investigative cases.*

На Правобережній Україні, й зокрема в Одеській губернії український визвольний рух більше тяжів до політичного центру, який очолював та уособлював Головний отаман військ УНР, Голова Директорії, керівник екзильного уряду УНР Симон Петлюра. Відповідно на цих теренах всі національно-свідомі

українські сили та організації підпадали, у більшовицькому трактуванні, під визначення «петлюрівщина». В Одеській губернії процес боротьби з «петлюрівщиною», як з ворожим для більшовицької влади суспільно-політичним явищем, активно почав розгортатися навесні 1920 р. На чисельних губернських, повітових та волосних з'їздах більшовики особливий наголос робили на необхідності ведення такої боротьби, адже «петлюрівські агенти ведуть свою чорну провокаційну роботу, намагаючись роз'єднати робітників і селян України з робітниками і селянами Росії» [5, 16 березня].

За таких обставин до боротьби з «петлюрівським рухом» не могла не долучитися Одеська губернська надзвичайна комісія (ОГНК). Починаючи з квітня, у протоколах засідання колегії ОГНК почали з'являтися справи осіб, які містилися обвинувачення у причетності до цього руху. Та найбільш цінним джерелом є архівно-слідчі справи, у яких міститься більш детальна інформація про реальну чи вигадану причетність до українського руху. Так, 23-го квітня 1920 р. колегія ОГНК постановила розстріляти Сергія Панченка (25 років), підставою чого, зокрема, було й те, що він «добровільно вступив до Петлюрівської армії у 1918 р., де обіймав посаду офіцера для доручень» [1, арк. 25]. Безпосередньо обвинувачення у службі у петлюрівській контррозвідці стосувалося двох осіб, справи яких колегія ОГНК розглянула 26-го квітня. Покарання для цих осіб ще не було занадто суровим, справу Михайла Янковського було передано на розгляд ревтрибуналу, а Стефана Чернихівського було ув'язнено до концтабору терміном на три роки [7, арк. 76].

Вже наступного місяця ОГНК розпочала тривалу та криваву боротьбу з «підпільними петлюрівськими організаціями». Про першу таку організацію детально розповіла на своїх шпальтах газета «Вісти». Зокрема, газета повідомляла про те, що ОГНК арештувала всіх знакових та найбільш дієвих осіб цієї організації, на чолі якої перебував колишній командир добровольчого Дроздовського полку Георгій Гусак-Гусаченко. Першим його помічником та замісником був брат Юрія Тютюнника – Георгій Тютюнник, який мешкав в Одесі під прізвиськом Тютюнников [4, 23 травня]. Ця газетна публікація залишається основним джерелом щодо діяльності цієї організації, архівно-слідчі справи її фігурантів не вдалося виявити в архівному підрозділі Управління СБ України в Одеській області.

Розв'язка у цій справі відбулась 18-го травня 1920 р., коли колегія ОГНК розглянула справу № 1948, фігурантами якої було 9-ть осіб. Причому у травні було розстріляно 8 фігурантів цієї справи, Г. Чижевську було страчено у ніч на 4-те вересня [7, арк. 131]. Рішення про розстріл Г. Гусака-Гусаченка було прийнято 21-го грудня 1920 р. та виконано у ніч на 23-тє грудня 1920 р. Разом з ним «за участь у петлюрівській організації» було розстріляно Олександра Трибуховича (23 роки) та Степана Кравченка (27 років), а Ольгу Тюрінгер (24 роки) було ув'язнено до концтабору на 5-ть років [9, арк. 37].

Двадцять четвертого травня 1920 р. колегія ОГНК постановила розстріляти Григорія Данилевського [7, арк. 177]. Підставою для його арешту, який відбувся 19-го квітня, стала доповідь політрука 37-го шпиталю военкому евакуаційного пункту Одеського району, яка базувалась на показах санітара Волкова, який був членом комуністичної ланки шпиталю, та палатного наглядача Добруша. У своїх показах Волков, зокрема, вказував на те, що «Данилевський як петлюрівець агітує за самостійну Україну», а Добруш характеризував його «як запеклого петлюрівця». Під час допиту, який відбувся 22-го травня, Г. Данилевський, реагуючи на обвинувачення, повідомив, що його було мобілізовано за гетьмана, а потім він перейшов на службу до Петлюри. Крім цього, він підтвердив свої слова про те, що він був задіяний у програмі «вільна самостійна Україна» та що у «Петлюри справи йдуть набагато краще» [10, с. 410].

Все це дало підстави помічнику уповноваженого із загальних справ ОГНК Радіонову скласти заключення, у якому, зокрема, містились пасажі про те, що Г. Данилевський, «розповідаючи про успіхи Петлюри та його військ, прагнув впливати на несвідомі темні маси». Таким чином, робив висновок Радіонов, Г. Данилевський «є відвертим ворогом радянської влади та щирим захисником вільної самостійної України» та запропонував його розстріляти, з чим колегія й погодилась. Вісімнадцятого серпня 1994 р. Г. Данилевського було реабілітовано [10, с. 411].

Четвертого червня 1920 р. колегія ОГНК прийняла рішення розстріляти Альфреда Де-Нерінга за службу «у Петлюрівській армії» [7, арк. 177]. На жаль, архівні відомості про цю особу містяться лише у протоколі засідання цієї колегії. У газетному розстрільному списку було записано, що «А. І. Де-Нерінг належав до петлюрівсько-бандитської підпільної організації та брав активну участь у чисельних грабунках» [6, 10 липня].

У чому полягала «причетність до Петлюрівської організації» Сергія Гловинського (48 років) та Івана Каю-Караївана можна дізнатись із їхньої архівно-слідчої справи. Матеріали справи включають в себе, зокрема, протоколи допитів І. Каю-Караївана, С. Гловинського та його дружини Юлії, на основі яких помічником уповноваженого з боротьби з контрреволюцією Турнім було складено заключення, де було викладено обставини справи. Отже, під час облави 20-го травня було затримано С. Гловинського, у кишені якого було знайдено пропуск на ім'я І. П. Каю-Караївана виданий отаманом українських військ, який надавав право безперешкодного проїзду до Одеси. Під час допиту С. Гловинський повідомив, що цей пропуск він з необережності поклав до своєї кишені, а згодом свідомо залишив його собі, розраховуючи, що він, може бути корисним у майбутньому. Свій вчинок С. Гловинський пояснив тим, що на той час «у місті ходили наполегливі розмови про те, що в Одесі готуються погроми євреїв, які мали проводити шайки українців». А у зв'язку з тим, що С. Гловинський був одружений на єврейці, то він подумав, що ця записка могла би позбавити його і його сім'ю від розправи [3, арк. 9].

І. Каю-Караїван під час допиту повідомив, що його як агронома губземвідділу було направлено до Вознесенська у справах служби. Там він був «захоплений бандою Тютюнника, де за гроші отримав цей пропуск про право проїзду через смугу бандитських військ» [3, арк. 7зв.]. Після прибуття до Одеси І. Каю-Караїван показав всім співробітникам губземвідділу пропуск і все розповів що з ним трапилось, а також подав рапорт начальству.

На підставі цих свідчень Турін 5-го червня зробив висновок про те, що «факт причетності до петлюрівської бандитської організації є не доведеним, а тому їх з-під варті звільнити, справу припинити» [3, арк. 2]. Але колегія ОГНК з таким висновком не погодилась і відповідно прийняла рішення С. Гловинського розстріляти, а І. Каю-Караївана ув'язнити до концтабору. Отже, обидва фігуранти цієї справи ні до яких петлюрівських організацій не належали. У зв'язку з цим виникає питання, чим було викликане таке сурове покарання С. Гловинського. Найвірогідніше, це було викликане тим фактом, що той допускав саму можливість захоплення «українцями Одеси», тобто петлюрівськими військами. На користь такого припущення слугує й пояснення страги С. Гловинського у газетному розстрільному списку: «Належав до петлюрівсько-бандитської підпільної організації, яка ставила за мету шляхом збройного повстання повалити у м. Одесі та повіті Радянську владу» [6, 10 липня].

У своєму заключенні помічник уповноваженого із загальних справ ОГНК пропонував прапорщика Петра Орловського за неявку на реєстрацію ув'язнити до концтабору на один рік. Але колегія постановила його розстріляти. Можливо таке рішення було викликане тим, що до грудня 1919 р.,

коли П. Орловський у Проскурові потрапив до полону денікінців, він був «петлюрівцем» [2, арк. 2]. Це припущення також знаходить підтвердження у газетному розстрільному списку: «Офіцер петлюрівської погромної армії, за активну участь у повстанні німців-колоністів проти Радянської влади» [6, 10 липня].

Тринадцятого червня на засіданні колегії ОГНК лише за участі Заковського та Нефьодова було прийнято рішення про розстріл за «петлюрівщину» 3-х осіб та ув'язнення до концтабору 4-х. У зв'язку з тим, що ці особи були з Ананьєва та з Вознесенська, всі відомості про них обмежувалися лише записами з протоколу [8, арк. 2].

Але, найвірогідніше, окремі справи та навіть ліквідація підпільної петлюрівської організації у травні не відповідали пропагандистським завданням, тому було прийнято рішення про фабрикацію нової справи. На засіданні колегії ОГНК, яке відбулось 14-го червня 1920 р., у справі № 2575, яка об'єднувала десятки персональних справ, було прийнято рішення про розстріл 63-х осіб, яке було виконане у ніч на 15-те та 16-те червня, 48 осіб було ув'язнено до концтабору [11, с. 485-486]. Ця справа стала кульмінацією у боротьбі з українським рухом в Одеській губернії у 1920 р., у наступні місяці ця боротьба тривала, але вже не була такою масштабною.

Таким чином, архівні джерела дають можливість на прикладі трагічних доль конкретних осіб встановити факт розгортання політичного терору вже в перші місяці існування більшовицької влади в Одеській губернії у 1920 р. проти як активних, так і потенційних учасників українського визвольного руху, який становив для цієї влади одну з найбільших загроз.

Література

1. Архівний підрозділ Управління Служби безпеки України (далі АП УСБУ) в Одеській області, спр. № 016981. Панченко С. І., 30 арк.
2. АП УСБУ в Одеській області, спр. № 26992-п. Орловський П. А., 9 арк.
3. АП УСБУ в Одеській області, спр. № 27086-п. Гловинський С. М., Каю-Караіван І. П.), 37 арк.
4. Вісти Одеського Губерніального Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських і Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. 1920.
5. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. 1920.
6. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету, Губерніального Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських Депутатів і Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. 1920.
7. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 282.
8. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 283.
9. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 284.
10. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3. / Составители Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. Историко-мемориальное издание. Одесса : ОКФА, 2005. 896 с.
11. Шишко О. Г. Справа № 2575 (з історії політичного терору в Одесі у 1920 році) // У ПОШУКАХ ГАРМОНІЇ... Наукова збірка до 50-річчя професора Вадима Михайловича Хмарського / Наук. ред. і упор. Е. П. Петровський. Одеса : ТЕС, 2017. 512 с.